

MUKTEDİR - BİLLÂH

(المقتدر بالله)

Ebü'l-Fazl el-Muktedir-Billâh Ca'fer
b. Ahmed el-Mu'tazid-Billâh el-Abbâsi
(ö. 320/932)**Abbâsi halifesi
(908-932).**

22 Ramazan 282'de (14 Kasım 895) doğdu. Halife Mu'tazid-Billâh'ın oğlu olup annesi Türk asıllı Seyyide Şağab Hatun'dur. Halife Müktefi-Billâh'ın hastalığı ağırlaşınca Vezir Abbas b. Hasan el-Cercerâi yerine kimin getirileceği konusunda divan kâtipleriyle istişare etti ve görüşmeler sonunda Müktefi-Billâh'ın kardeşi Ca'fer, Muktedir-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (13 Zilkade 295 / 14 Ağustos 908). Bunda Müktefi-Billâh'ın ölüm döşeğindeyken yerine Ca'fer'i vasiyet etmesinin önemli rol oynadığı söylenebilir.

Halifenin yaşının küçüklüğünden istifade edip devleti tek başına yönetmeye başlayan Vezir Abbas, bir süre sonra Muktedir'in yerine Ebû Abdullah Muhammed b. Mu'temid-Alellah'ı halife yapmaya karar verdi ve kendisiyle mektuplaşarak anlaşmaya vardı. Planını gerçekleştirebilmek için Sâmânî hükümdarının hâcibi Pars'ı (Bars) yardıma çağırdı. Ancak bu sırada Ebû Abdullah Muhammed ile Sâhibü's-şurta İbn Amraveyh arasında anlaşmazlık çıktı. Muhammed b. Mu'temid öfkele-nip felç geçirdi ve ertesi gün vefat etti. Böylece Muktedir'i hilâfetten uzaklaştırma çabalarının ilki sonuçsuz kaldıysa da Vezir Abbas'ın bu husustaki çalışmaları sona ermedi. Başta kendisi olmak üzere ileri gelen devlet adamları, kumandanlar, kadı ve kâtiplerin çoğu Abdullah b. Mu'tez-Billâh'ı halife yapmak istiyordu. Bu konuda kendisiyle görüşüp onayını aldılar ve iktidar değişikliğini kan dökmeden gerçekleştirmeye karar verdiler. Ancak vezir, kısa bir süre sonra Muktedir'in hilâfette kalmasının kendi çıkarları açısından daha doğru olacağını düşünmeye başladı. Bunun üzerine kumandanlardan Hüseyin b. Hamdan b. Hamdûn, Bedr el-A'cemî ve Vasîf b. Süvâr Tekin veziri öldürüp ertesi gün Muktedir-Billâh'ı hal'ederek yerine İbnü'l-Mu'tezz'i Murtazî-Billâh (Râzî-Billâh, Muntasif-Billâh) lakabıyla halife ilân ettiler (21 Rebülevvel 296 / 18 Aralık 908). Ebû Abdullah İbnü'l-Cerrâh da vezir oldu.

Her tarafa mektuplar yollayıp halife olduğunu bildiren İbnü'l-Mu'tez, Muktedir-Billâh'a da haber göndererek yerini ter-

ketmesini istedi. Muktedir, hazırlıklarını tamamlayıp hilâfet merkezinden ayrılmak üzereyken yakın adamlarından bir kısmı karşı koymayı teklif etti. Cesaretlenen Muktedir taraftarlarını silâhlandırdı. Onların daha güçlü olduğunu gören İbnü'l-Mu'tez veziri Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh ile birlikte Bağdat'tan ayrıldı. Bu olaylar sırasında Bağdat çapulcular tarafından yağmalandı. Bir süre sonra nüfuzlu kumandan Mûnis el-Muzaffer'in desteklediği Muktedir-Billâh tekrar halife ilân edildi. Muktedir, İbnü'l-Furât el-Akûlî'yi vezir, Mûnis el-Muzaffer'i sâhibü's-şurta tayin edip Bağdat'ta düzeni sağlamaya çalıştı.

Muktedir-Billâh döneminde Deylem ve Taberistan Ali evlâdının faaliyetlerine sahne oldu. Zeydiler'den Hasan el-Utrûş bölgede hükümdarlığını ilân edip halktan biat aldı (Cemâziyelâhîr 301 / Ocak 914). Ünlü mutasavvıf Hallâc-ı Mansûr 309 (922) yılında Vezir Hâmid b. Abbas'ın israrıyla yargılanıp idam edildi.

Bahreyn Karmatîleri'nin reisi Ebû Tâhir el-Cennâbî 311'de (923) Basra'yı istilâ ederek birçok kişiyi öldürdü. ertesi yıl Mekke'den dönmekte olan bir hac kafilesini yağmalayıp kılıçtan geçirdi. Bağdat'ta Vezir İbnü'l-Furât'ın Karmatîler'le iş birliği yaptığına dair söylentilerin çıkması halkı ayaklandırdı. Bu sırada Ebû Tâhir el-Cennâbî, Halife Muktedir'e haber gönderip Basra ve Ahvaz'ın kendisine verilmesini istedi, isteği reddedilince hacı adaylarının yolunu kesti. Bu yüzden 313 (925) yılında hacca gidilmedi. 315'te (927) Karmatîler Kûfe üzerine yürüyünce halife Yûsuf b. Ebû's-Sâc'dan yardım istedi. Yûsuf'un Karmatîler karşısında mağlûp olup öldürülmesi Bağdat'ta endişeleri arttırdı. Mûnis'in Büleyk kumandasında gönderdiği kuvvetler de yenilince halk Bağdat'ı terk ederek Horasan'a gitmek üzere seferber oldu. 316 (928) yılında Rahbe'yi alıp Karkisiyâ ve Rakka'ya yürüyen Karmatîler 8 Zilhicce 317'de (12 Ocak 930) Kâbe'ye baskın düzenleyip binlerce hacıyı katlettiler ve Hacerülesved'i yerinden söküp Hecer'e götürdüler. Hacerülesved 339 (950-51) yılına kadar Karmatîler'in elinde kaldı. Ebû Tâhir el-Cennâbî 318'de (930) Uman'ı ele geçirdi.

317 (929) yılında Bağdat'ta Muktedir-Billâh'ı hilâfetten uzaklaştırmak için isyan başlatıldı; sonuçta yerine kardeşi Muhammed b. Mu'tazid-Billâh, Kâhîr-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (15 Muharrem 317 / 28 Şubat 929). Ancak âsiler, Kâhîr-Billâh'ın askerlerin isteğini karşılayamayacağını an-

layıp iki gün sonra Muktedir-Billâh'ı tekrar hilâfete getirdiler.

Bizans İmparatorluğu ile mücadelede Muktedir-Billâh devrinde de sürdürüldü. Bizans kuvvetleri 298'de (911) Lazkiye'yi işgal ederek çok sayıda müslümanı esir aldı. 305'te (917-18) Bizanslılar barış talebinde bulundu. İki yıl sonra taraflar arasında barış imzalandıysa da bu durum uzun sürmedi. Bizans ordusu 314'te (926) Malatya'yı yağmaladı. Ertesi yıl İrmîniye'deki bazı İslâm şehirleri işgal edildi (315/927). Aynı yıl Tarsus Valisi Sûmel kumandasındaki Abbâsi orduları Bizans topraklarına saldırdı. Yapılan savaşta galip gelen Bizanslılar esir aldıkları 400 müslümanı katlettiler. Ardından Debîl şehrine saldırıp müslümanlarla savaşa tutuştular. Bu savaşta müslümanlar Bizanslılar'ı yenerek çok sayıda esir aldılar.

Sûmel, Tarsus'a dönerken Bizans ordusuyla bir defa daha savaşa girdi ve onları bozguna uğratıp sayısız ganimet ele geçirdi. 316'da (928) Kuzey Mezopotamya'yı istilâ eden Bizanslılar ertesi yıldan itibaren zaptettikleri şehirlerden çekilmek zorunda kaldılar. Sûmel 319 Rebülevvelinde (Nisan 931) Bizans topraklarına saldırdı. Yapılan savaşta 600 Rum öldürüldü ve 3000 esir alındı. Daha sonra büyük bir orduyla Bizans üzerine tekrar sefere çıkan Sûmel Ammûriye'yi (Amorium) ele geçirdi ve ileri harekâtına devam ederek Ankara'ya kadar ulaştı. Çok sayıda esir ve bol miktarda ganimetle Tarsus'a döndü (30 Ramazan 319 / 16 Ekim 931). Rumlar, onun ardından Ermeniler'in kıskırtmasıyla Ahlat ve civarına saldırıp birçok müslümanı öldürdüler. Bunu haber alan Yûsuf b. Ebû's-Sâc'ın gulâmı Müflih karşı saldırıya geçti. Gönüllü mücahidlerin de katıldığı bu sefer sonunda İrmîniye topraklarından bol ganimetler elde edildi. Aynı yıl Samsat'a (Sümeysât) saldıran Rumlar, Musul Valisi Saîd b. Hamdân'ın yardım için harekete geçmesi üzerine geri çekildiler. Saîd orada bir kumandanı vekil bırakıp Bizans topraklarına akın düzenledi ve büyük bir zafer kazandı.

Bu dönemde Halife Muktedir ile kendisini görevinden uzaklaştırmak istediği söylenen Mûnis el-Muzaffer arasındaki ilişkiler bozuldu. Bir çözüm bulunamayınca Mûnis halifeye kızıp Bağdat'ı terk ederek Musul'a gitti. 3 Safer 320'de (14 Şubat 932) Musul'u ele geçirip Hamdânîler'in hazinelerine ve topraklarına el koydu. Ardından Bağdat üzerine yürüdü. Halifeye bağlı kuvvetlerle Mûnis'in ordusu Şemmâsiye'de

karşı karşıya geldi. Daha savaşın başında halifenin birlikleri bozguna uğrayıp dağıldı. Muktedir-Billâh Mağribli ve Berberî askerler tarafından öldürüldü (27 Şevval 320 / 31 Ekim 932). Yerine kardeşi Kâhîr-Billâh geçti.

Büveyhîler'in Bağdat'ı istilâsına kadar en uzun süre halifelik yapan Muktedir-Billâh sık sık vezir değiştirmesiyle tanınır. Onun devrinde hazinenin gelir kaynakları azalmış, Sevâd'dan yılda 100 milyon dirhem vergi alınırken 306'da (918-19) bu miktar 31 milyon dirheme kadar düşmüştü, bu arada sarayın masrafları da artmıştır. Sarayında 11.000 Rum ve Sudanlı hizmetçinin olduğu ve onun döneminde harem nüfuzunun arttığı rivayet edilir. Vezir İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsâ sarayın masraflarını kısmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Fâtımîler ve Hamdânîler bu devirde bağımsız birer devlet olmuştur.

Muktedir-Billâh'ın çeşitli faaliyetleri arasında Bağdat'ta kendi adıyla anılan bir bîmâristan (Bîmâristânü'l-Muktedirî) yaptırması, Diyarbekir surlarını yeniden inşa ettirmesi, bazı yüksek memur ve kumandanlara verilen iktâlar için Dîvânü iktâi'l-vüzerâ'yı kurması ve İdil-Bulgar Hanlığı'na aralarında meşhur seyyah İbn Fadlân'ın bulunduğu bir heyet göndermesi de yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 292-311; Arîb b. Sa'd, *Şîlatü Târîhi't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 27-156; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 2-241; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsumü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâil Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 7-13, 17, 20, 25, 27-28, 38, 47, 49, 61, 67-68, 71, 76, 77, 94, 130-131; a.m.f., *el-Vüzerâ* (nşr. Hasan ez-Zeyn), Beyrut 1990, bk. İndeks; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîhi't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 191-273; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leiden 1973, s. 153-160; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 474, 514; VIII, 8, 248, 257, 290, 291, 326, 491; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahri* (nşr. Muhammed İvaz İbrâhim Bek - Ali el-Cârim Bek), Mısır, ts. (Dârü'l-maârif), s. 232-247; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 284-285; Hudaî, *Muḥâdarât: 'Abbâsiyye*, s. 335-339; G. le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 115, 120, 154, 195, 206, 231, 255-257; a.m.f., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 241-242; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbaside de 749 à 936*, Damas 1960, II, 387-469; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, s. 185, 187-195, 229; Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası: Şağab Hatun*, İstanbul 1991; Hâmid Guneym Saïd, "ed-Devletü'l-'Abbâsiyye ve merâkizü'l-kuvâ fi 'ahdi'l-Muktedir-Billâh 295-320", *Mecelletü Külliyyeti'l-'ulümü'l-ictimâ'iyye*, III, Riyad 1979, s. 101-135; K. V. Zetterstéen - [C. E. Bosworth], "al-Muktedir", *EP* (İng.), VII, 541-542.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MUKTEFÎ-LİEMRİLLÂH

(المقتفي لأمر الله)

Ebû Abdillâh el-Muktefî-Liemrillâh
Muhammed (Hüseyn) b. Ahmed
el-Müstazhir-Billâh

b. el-Muktedî-Biemrillâh Abdillâh el-Abbâsî
(ö. 555/1160)

Abbâsî halifesi
(1136-1160).

12 Rebîülâhîr 489'da (9 Nisan 1096) doğdu. Babası Halife Müstazhir-Billâh'tır. Halife olmadan önceki hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar, Halife Râşid-Billâh ile İmâdüddin Zengî'nin Bağdat'tan ayrıldıklarını öğrenince elli günden fazla bir süreden beri kuşattığı şehre girdi (15 Zilkade 530 / 15 Ağustos 1136). Ertesi gün kadı ve şühûdu çağırıp onlara Râşid-Billâh'ın mâsum insanların kanını döktüğünü ve hilâfet makamıyla bağdaşmayacak işler yaptığını söyledi. Bunun üzerine halifenin görevden uzaklaştırılması gerektiğine karar verildi (İbnü'l-Cevzî, X, 60). Sultan Mesud, Râşid-Billâh'ın hal' edilmesinden (Zilkade 530 / Ağustos 1136) sonra yerine kimin getirileceği konusunda Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in fikrini sordu. Sencer de Vezir Şerefeddin Ali b. Tırâd ez-Zeynebî, Sâhibülmahzen Kemâleddin Hamza b. Talha el-Bakşlâmî ve Kâtibülinşâ Sedîdüddeve İbnü'l-Enbârî'nin uygun görecekları kişinin hilâfete geçirebileceğini söyledi. Sultan Mesud, onlarla görüştüktan sonra Halife Müstazhir-Billâh'ın oğlu Ebû Abdullah Muhammed'in halifelik için en uygun kişi olduğuna karar verdi. Sultan Mesud, Ebû Abdullah Muhammed ile görüşüp bazı şartlarda onunla anlaştı. Buna göre yeni halife kendisi aleyhinde icraatta bulunmayacak, dünyevî yetkileri temsil eden âlâmetleri kullanmayacak, Müstazhir-Billâh'ın iktâlarıyla yetinecek ve Türk memlûk satın alıp istihdam etmeyecekti. Vezir Şerefeddin Ali, anlaşma şartlarını tesbit ettikten sonra Sultan Mesud hilâfet merkezinden ayrıldı. Ardından Muktefî-Liemrillâh lakabıyla halife ilân edilen Ebû Abdullah Muhammed'e biat edildi (18 Zilkade 530 / 18 Ağustos 1136; a.g.e., X, 61).

Muktefî-Liemrillâh, Şerefeddin Ali b. Tırâd ez-Zeynebî'yi vezir, onun amcası Ebû'l-Kâsım Ali b. Hüseyn ez-Zeynebî'yi kâdilkudât, Kemâleddin Hamza b. Talha'yı hazinedar tayin etti. Bu sırada Râşid-Billâh'ın elçisi görüşme talebinde bulunduysa da kabul edilmedi. İmâdüddin Zengî-

nin elçisi Kemâleddin Muhammed b. Abdullah eş-Şehrezûrî huzura girince ondan yeni halifeye biat etmesi istendi. Ancak elçi Râşid-Billâh'ın henüz görevde olduğunu söyleyip biat etmedi. Sarıfeyn, Derbihârûn ve Harbâ'nın İmâdüddin Zengî'ye mülk olarak verildiği, ayrıca yeni lakaplar tevcih edildiğinin bildirilmesi üzerine İmâdüddin Zengî biat etti ve Musul'da Muktefî adına hutbe okuttu. Sultan Sencer de Muktefî'ye bir elçi gönderip biat ettiğini bildirdi. Bağdat'ta okunan hutbelerde halifeden sonra Sencer ve Mesud'un adları da zikredilmeye başlandı. Bu esnada Sultan Mesud'a karşı ittifak yapan Fars hâkimi Mengüpars, Hüzistan Emîri Bozaba ve Melik Dâvûd, Râşid-Billâh'ı tekrar hilâfet makamına getirmek istedilerse de Sultan Mesud onları yenilgiye uğrattı. Bir süre sonra da Râşid-Billâh öldürüldü (25 Ramazan 532 / 6 Haziran 1138).

Sultan Mesud'un Emîr Has Beg'e gösterdiği yakınlıktan rahatsız olan Şemseddin İldeniz, Emîr Kayser, Alp Kuş Günhar, Hâcib Tatar gibi kumandanlar sultanın yanından uzaklaşır Irak'a doğru yöneldiler. Halife, vâiz Muzaffer b. Erdeşir el-İbâdî'yi gönderip halkı rahatsız edici hareketlerden sakınmalarını istediysede dinlemediler. Kumandanların Melik Muhammed b. Mahmûd ile birlikte Bağdat'a gelmesi üzerine halife asker toplamaya başladı. Günlerce süren çatışmalarda çok sayıda insan öldü. Daha sonra halifeden özür dileyen kumandanlar Irak'tan ayrıldı.

Muktefî-Liemrillâh, Sultan Mesud'un ölümünün ardından (547/1152) daha rahat hareket edebileceği bir ortam buldu. Sultan Mesud'un yerine geçen Melikşah b. Mahmûd Sâlgîrd kumandasındaki bir orduyu Hille'ye sevketti. Ancak Sultan Mesud'un ölümünden sonra halifeden korkup Tekrît'e kaçan Bağdat şahnesi Mesud Bilâfî (Bilâl), Sâlgîrd'i hileyle öldürtüp şehre hâkim oldu. Bunun üzerine halife vezirini göndererek Hille'yi ele geçirdi; Kûfe ve Vâsit da zaptedildi. Öte yandan Emîr Has Beg, Safer 548'de (Mayıs 1153) Sultan Melikşah'ı tevkif edip yerine kardeşi Muhammed b. Mahmûd'u sultan ilân etti. Aynı yıl Tekrît'i kuşatan Halife Muktefî başarılı olmayıp Bağdat'a döndü. Ertesi yıl Tekrît valisine gönderdiği elçi tutuklanınca üzerine sefere çıktı, fakat yine sonuç alamadan geri döndü (30 Rebîülevvel 549 / 14 Haziran 1154).

Mesud Bilâfî, Alp Kuş Günhar ve Türksek, Sultan Muhammed'i Irak üzerine yürümeye teşvik ettiler. İstekleri gerçekleşmeyince Mesud Bilâfî, Tekrît'te bulunan